

Н.М. Борсук (Брэст)

**ЦВЕРДЫЯ ЖАНРАВЫЯ ФОРМЫ Ў БЕЛАРУСКАЙ ЛІТАРАТУРЫ.
ДА ПРАБЛЕМЫ ПЕРСПЕКТЫВЫ ІХ ВЫВУЧЭННЯ**

З першых крокаў свайго развіцця беларуская літаратура адчувала ўплыў літаратурна-мастацкіх традыцый сусветных літаратур. Гэта невыпадкова. Беларускія землі заўжды знаходзіліся ў цесных эканамічных, культурных узаемасувязях з краінамі Заходняй Еўропы. Так у эпоху Адраджэння, - адзначае М. Багдановіч у артыкуле "Белорусское возрождение", - агульны духоўны ўздэм, які пачаўся на Захадзе, адбіўся і на жыцці Беларусі: арганізоўваліся брацтвы, што сталі апорай беларускай народнасці, засноўваліся школы з нечаканай для таго часу праграмай (у некаторых выклася пяць языкоў), узнікалі вышэйшыя навучальныя ўстановы (Полацкая акадэмія з правамі ўніверсітэта ...), закладваліся асновы кнігадрукавання ... Усё гэта, узятае разам, на думку М. Багдановіча, "выдвигало Белоруссию на одно из первых мест среди культурного славянства, ставя её далеко впереди Московщины -

тогдашнего славянского захолустья, питавшегося, как чужеедное растение, духовными соками Белой Руси"¹.

М. Багдановіч адзін з першых даследчыкаў, які мэтанакіравана звярнуўся да глыбокага вывучэння лепшых дасягненняў сусветнай культуры. У засваенні яе набыткаў паэт-гуманіст убачыў станоўчы момант для станаўлення беларускай літаратуры. Праца паэта-наватара не засталася па заўвагай сучасных паэтаў. Яго словы з артыкула "Забыты шлях" (1915) успрымаюцца імі як наказ на шляху далучэння "да скарбніцы светавой культуры": "Намагаючыся зрабіць нашу паэзію не толькі мовай, але і духам і складам твораў шчыра беларускай, мы зрабілі б цяжкую памылку, калі б кінулі тую вывучку, што нам давала светавая (найчасцей еўрапейская) паэзія. І гэта апошняя праца павінна ісці поўным ходам. Было б горш, чым нядбальствам, нічога не ўзяць з таго, што соткі народаў праз тысячы год сабіралі ў скарбніцу светавой культуры" (II, 291)

Нягледзячы на тое, што літаратурна-крытычны артыкул "Забыты шлях" напісаны на пачатку стагоддзя, багдановічаўскі наказ успрымаецца даволі актуальна сучаснымі паэтамі на мяжы XX-XXI стагоддзяў.

З мэтай падключэння беларускай літаратуры да сусветнага літаратурнага працэсу паэты Берасцейшчыны ўводзяць у яе новыя жанравыя формы (трыялет, актаву, санет, верлібр, тэрцыну, танка, раманс, рандэль, хоку і інш.), значную ўвагу надаюць вывучэнню творчасці іншамоўных пісьменнікаў (цікавасць выклікаюць пераклады Н.Мацяш з нямецкай і польскай моў, В. Сахарчука - з балгарскай...).

Межы артыкула не дазваляюць разгледзіць усе пералічаныя жанравыя формы, а таксама звярнуцца да перакладаў. Спынімся на трыялетах, выдатныя ўзоры якіх знаходзім як у паэзіі М. Багдановіча, так і ў паэтаў Берасцейшчыны.

Трыялет - невялічкі лірычны верш, які складаецца з васьмі радкоў з рыфмоўкай абба бааб і мае прыгожую, вытанчаную форму.

Першымі радкамі з трыялету "Крытыку" і праз іх паўторы (першы радок паўтараецца тройчы, другі - двойчы) М. Багдановіч узмацняе галоўную ідэю паэтычнага твора. Праца па стварэнню трыялету нагадвае паэту работу ювеліра. Недарэмна ён уводзіць у твор імя італьянскага скульптара, ювеліра, пісьменніка, прадстаўніка маньерызма Чэліні. Калі ад ювеліра патрабуецца майстэрства рук, то ад паэта, на думку М. Багдановіча, псіхалагічна тонкая душэўная праца, шчырасць, адкрытасць, эмацыянальнасць, акрыленасць, востры ўнутраны слых і зрок, каб адчуць, заўважыць што трывожыць чалавека ў свеце.

І вось ужо:
 як птушка ў гібкіх трасніках,
 Стралою думка мільганула
 І ўраз жа знікла, патанула,

Дыўсёждушаяе пачула (I, 139)

У якасці эпіграфа да трыялету "Як птушка ў гібкіх трасніках" М. Багдановіч выкарыстаў эпіграф з К. Фафанава "Красавец юны, Триолет". Думаецца, гэта зроблена з мэтай падкрэсліць знешнюю і ўнутраную красу даннай вершаванай формы. Кальцавая рыфмоўка ў абодвух чатырохрадкоўях дапамагае паэту раскрыць важкасць, значымасць выказанай ім думкі. Улічым і той факт, што трыялет ў перакладзе з італьянскага "trio" -азначае тры і ўзнік ён у эпоху сярэднявечча. Гэта быў час, калі за кожнаю лічбаю быў замацаваны сакральны сэнс. Так "3" - сімвал усяго духоўнага, - даводзіць да нас гэтую думку А. Гурэвіч у кнізе "Категории средневековой культуры" (М., 1984).

Калі адштурхоўвацца ад выкладзенай у кнізе тэорыі, то трыялет, такім чынам, як бы ўбірае ў сябе асновы маральна-этычных норм паводзін чалавека ў грамадстве, у адносінах з іншымі людзьмі.

На наш погляд, трыялет як нікая іншая вершаваная форма імпануе М. Багдановічу. Трыялет "Калісь глядзеў на сонца я" (I, 140) дае мажлівасць адчуць нам цэльнасць натуры паэта і яго лірычнага героя, якія ўсё сваё жыццё шукалі "красу і светласць, і прастор". Лірычнага героя не палохае "цемень вечнай ночы", ён не звяртае ўвагу на з'едлівыя ўхмылкі тых, хто насміхаецца з яго занятка, бо для лірычнага героя штодзённы і штоночны змрок страшней за смерць, а смех нядобразычліўцаў толькі час ад часу абстрае яго адзіноту. Найбольш глыбока гэта адчуваецца ў трыялеце, прысвечаным С. Палуяну. У ім паэт асэнсоўвае не толькі жыццё свайго аднадумцы, але і задумваецца над сваім асабістым лёсам. Над сэнсам чалавечага жыцця разважае М. Рудкоўскі. Свае разважанні берасцейскі паэт аформіў у трыялеце "З адценнем смутку кажа іншы з нас", да якога ў якасці эпіграфа услед за М. Багдановічам берасцейскі паэт узяў таксама словы К. Фафанава.

Жыццё хуткаплынна. Чалавек нават не паспявае ў поўную меру "шчасцем наталіцца", - заўважае лірычны герой А. Дзбіша. Праз параўнанне жыцця, што "як пясок цячэ, бруіцца / Праз пальцы леткія твае" А. Дзбіш прыцягвае нашу ўвагу ў адным з трыялетаў каханні да пастаўленай вышэй праблемы. Герой зборніка "Стодзівы" уважлівы да кожнай дробязі. Назіраючы, як пясок "сотняй зорчак іскрыцца", ён задумваецца аб каштоўнасці кожнага пражытага дня. З гэтай мэтай А. Дзбіш уводзіць у тэкст трыялету "Праз пальцы легкія твае" побач з дзеясловам "цячэ", што значыць прабягае ціха, непрыкметна, калі адны

шэрыя будні змяняюцца другімі, словы "бруіцца", "пяе". Гэтыя дзеясловы дапамагаюць паэту засяродзіць увагу чытача на думцы, што жыццё чалавека павінна быць напоўнена шчасцем спраўджаных надзей, радасцю пазнання красы жыцця, вераю "ў каханне самай чыстае красы". Думка пра ачалавечванне свету, пра ўдасканаленне сябе як асобы праходзіць амаль што праз усе трыялеты М. Багдановіча і паэтаў Берасцейшчыны. Яе можна яскрава прасачыць у трыялетах В. Вабішевіча "Шапоча лісце пад нагамі", Р. Бензюрка "Павее радасна вясною". М. Багдановіч, А. Каско, М. Рудкоўскі засяроджваюць нашу ўвагу на асэнсаванні такіх маральна-этычных катэгорый як міласэрнасць, спагадлівасць, чуласць Паступова праз іх асэнсаванне паэты набліжаюць чытача да ўслаўлення вобраза жанчыны (М. Рудкоўскі "Танцоўшчыцы - узбечцы"), сястры міласэрнасці (заўважым: М. Рудкоўскі не выкарыстоўвае агульнапрынятае - медыцынская сястра), вагітнай (М. Багдановіч "Дзераўлянае яечка"). Вобраз сястры міласэрнасці ва ўяўленні героя М. Рудкоўскага сатканы "з пшчоты, дабраты, святла", бо толькі яна здольна вызваліць яго ад фізічнага болю, душэўных пакут ("І боль прапаў, з душы зляцела мгла"). Трохкратны паўтор першага радка "Каля мяне ты ўзнікла як збавенне" ўзмацняе нашу веру ў сілу добра. М. Рудкоўскі ніколі не ставіўся абыякава да знешняй красы ("дзівіцца ёй не перастану"). У трыялеце "Танцоўшчыцы - узбечцы" паэт услаўляе "жывую гібкасць стану" танцоўшчыцы.

З асаблівай далікатнасцю М. Багдановіч у трыялеце "Дзераўлянае яечка" паэтызуе характэрнае вагітнай, яе непасрэднасць, клапатлівасць аб маленькай істоце, што затаілася ў мацярынскіх нетрах. Адначасова паэт паказвае ўнутраную чуйнасць малыша на тую змену, што адбываюцца ў грамадстве, сям'і, паўнапраўным членам якой ён стане ў хуткім часе. М. Багдановіч раней за вучоных-генэтыкаў у паэтычнай форме даказвае, што характар чалавека фарміруецца ў чрэве маці. Прааналізаваў твор "Дзераўлянае яечка", даследчыца А. Кабаковіч (I, 517) прыходзіць да высновы, што замкнёная форма трыялету дазваляе перадаць інтымныя ўзаемаадносінны маці і дзіця. Вобраз вагітнай асацыіруецца ў трыялеце М. Багдановіча з дзераўляным яечкам.

Дзераўлянае яечка

Ты ўдаеш сабой зусім.

Адчыні яго, - а ў ім

Дзераўлянае яечка (I, 158)

Асацыяцыя, здаецца, даволі лагічная: "яйка ці не ўсе народы свету бачаць як узор светабудовы: у абалонцы прасторы ядро зямное мае кропку пачатку, з якой віецца бясконцасць. Гэтак і яйка хавае ў сабе першавыснову жыцця: з кропкі зачыну, што тоіцца ў сферы жыццядарнай,

з'яўляецца жыццё"². "Дзераўлянае яечка" вылушчвае нам ісціну быцця: з'яўляе ў свет новае жыццё.

Сапраўднымі гімнамі каханню ўспрымаюцца трыялеты М. Багдановіча "Мне доўгае расстанне з вамі ...", А. Каско "Шчаслівыя мы ў гэты міг кахання", В. Дэбіша "Трыялет адчаю", Н. Загарэўскай "Я не ўтрымала слоў...", Р. Бензярука "Як ранні снег...".

Першаадкрывальнік трыялету ў беларускай паэзіі М. Багдановіч і яго паслядоўнікі, як сведчыць іх творчасць, надавалі сур'ёзную ўвагу працы па развіццю даннай вершаванай формы. Яны адшліфоўваюць кожны вершаваны радок. Звернемся да трыялету А. Дэбіша "Няма кахання чыстае красы". Калі ў пачатку твора А. Дэбіш сцвярджае, што "каханне чыстае красы" - гэта толькі мара і не болей, то апошнімі радкамі трыялету ён імкнецца нас пераканаць, што чалавек не можа жыць як набяжыць, па жыццю яго павінна весці вера "у каханне самай чыстае красы". Менавіта вера робіць уласнае жыццё чалавека змястоўным, напоўненым, асэнсаваным. Толькі на шляху ператварэння мары ў явь, калі гаворыць словамі Ул. Калесніка, "можна поўнасю пазнаць самога сябе, знайсці сваю мэту як частку мэты ўсёчалавечай". А. Дэбіш турбуецца пра змястоўнасць твора. Гэта зразумела, бо гэта асноўны крытэрыі творчасці. Аднак творца павінен не толькі прыадкрываць вочы людзям на ісціны, якія яны не жадаюць заўважаць, а ён іх убачыў, адчуў, але і ўмець данесці гэтыя ісціны да чытача ў дасканалай форме. На жаль, аўтар трыялету не вытрымлівае норм, што прадпісваліся даннай вершаванай форме. У другім чатырохрадкоўі з'яўляецца перакрываючая рыфмоўка (абаб) замест бааб, што ў нейкай ступені паслабляе цэласную завершанасць твора.

Па-другое, апошнія двухрадкоўе трыялету сінтэзуе ў сабе назіранні і разважанні аўтара аб чалавеку, аб людзях, свеце, аб надзённым і вечным: "Як птушка ў гібкіх трасніках,/Стралою думка мільганула"; "Калісь глядзеў на сонца я,/Мне сонца пасляпіла вочы", "Чэліні статуі не рабіў,/Атолькі статуеткі".

Прыведзеныя вышэй радкі з трыялету М. Багдановіча нагадваюць своеасаблівыя "афарызмы", якія заключаюць у сабе жыццёвую мудрасць паэта. Двухкроп'е, што часцей за ўсё ставіцца перад апошнімі радкамі, гаворыць на карысць выказанай думкі. Сэнс жа апошніх радкоў з трыялетаў А. Дэбіша "Няма кахання чыстае красы" становіцца зразумелым толькі у кантэксце ўсяго чатырохрадкоўя.

Ва ўсе вякі зямныя і часы
Таму й жывем, бо сэрца веру мае
Ў каханне самай чыстае красы,
Што душы ў марах прывідных люляе³.

Такога роду адступленні ад патрабаванняў да даннай вершаванай формы ўносяць трэшчыну ў гарманічную пабудову трыялету, што ў сваю чаргу паслабляе дасканаласць даннага вершаванага твора. Парушэнні ў пабудове трыялету, якія таксама найчасцей не апраўдваюцца, назіраем у творчасці В. Дзбіша. ("Цябе запомніў назаўжды такой").

У адрозненні ад рускіх паэтаў (Салагуба, Бальмонта, Рукавішнікава), якія надавалі трыялетам пацяшальны сэнс і выкарыстоўвалі іх найчасцей у інтымнай лірыцы, М. Багдановіч напоўніў данную вершаваную форму філасофскім зместам.

Працягваючы працу, распачатую М. Багдановічам, паэты Берасцейшчыны, уступілі ў дыскусію з тымі даследчыкамі, ва ўяўленні якіх трыялет - "закасянелая вершаваная форма". (С. Майхровіч). Форма трыялету дазваляе далучыцца да працэсу пазнання характа свету, засяродзіць увагу на асэнсаванні маральна-этычных катэгорый, філасофскіх праблем імгненнага і вечнага, быцця і небыцця....

¹ Багдановіч М. Зборнік твораў у 3 т. Мн., 1991-1995. Т.2 С. 262. Далей пры спасылцы на гэта выданне будуць указвацца рымскай лічбай - том, арабскай - старонкі.

² Дзбіш А. Стодзівы. Мн., 1995. С. 69.

³ ХатэнкаЛ. Пра дзіва продкавай веры//Роднае слова. 1993. № 3. С. 75.